

AIZTURĒŠANAS JURIDISKAIS REGULĒJUMS UN AIZTURĒTO JURIDISKĀS TIESĪBAS LATVIJĀ

Ilvija Pūce,

Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs

Labvakar dāmas un kungi.

Es pārstāvu Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centru (LCESC), kurā mans amats ir juriste. LCESC ir nevalstiska organizācija, kas aktīvi darbojas cilvēktiesību un etnisko attiecību jomā, tai skaitā, veic slēgto iestāžu monitoringu, juridisko analīzi, apmācības, kā arī sniedz juridiskās konsultācijas personām, kuras uzskata, ka pārkāptas viņu cilvēktiesības. LCESC ir Starptautiskās Helsinku Cilvēktiesību federācijas dalīborganizācija.

Latvija atjaunoja savu valstisko neatkarību pirms piecpadsmit gadiem, un kopš tā laika mūsu valsts ir piedzīvojusi ārkārtīgi daudz pārmaiņu un saskārusies ar daudziem izaicinājumiem. Viens no tiem ir tā sauktais nelegālās imigrācijas fenomens: 1990. gadu sākumā pirmie patvēruma meklētāji – kurdi no Irākas - nelegāli ieradās Latvijā un izraisīja īstu paniku: kas ir tas, kas tagad notiek, un kas tam var sekot?

Šodien mums ir atbilde. Oficiālā statistika parāda, ka 15 neatkarības gadu laikā – vai, faktiski, kopš 1998. gada, kad tika pieņemtas juridiskās patvēruma procedūras - patvērumu Latvijā ir pieprasījuši 141 persona. Astoņiem no šiem cilvēkiem ir piešķirts bēgļa statuss atbilstoši Ženēvas konvencijai, un deviņiem - alternatīvais statuss. Beidzamo reizi bēgļa statuss Latvijā tika piešķirts 2001. gadā.

Ir dažādi izskaidrojumi, kāpēc salīdzinoši maz personu meklē patvērumu Latvijā, kamēr simtiem katru gadu ierodas, piemēram, kaimiņvalstī Lietuvā. Viens no valsts iestāžu skaidrojumiem ir, ka potenciālie bēgļi saprot: Latvijas imigrācijas sistēma ir stingrāka nekā citās valstīs, tādēļ izvēlas citas zemes. Ir arī viedoklis, ka Latvija nav interesanta patvēruma meklētājiem, jo pagaidām nav ekonomiski tik labi attīstīta, turklāt tai nav kopēju robežu ar Eiropas valstīm, kurās ir laba sociālās drošības sistēma, kas varētu interesēt patvēruma meklētājus. Vēl cits izskaidrojums, kas arī varētu būt tuvs patiesībai: neliels patvēruma meklētāju skaits Latvijā ir panākums labai sadarbībai starp Valsts Robežsardzi un imigrācijas dienestu, kura politika ir vērsta uz imigrantu skaita samazināšanu valstī.

Tomēr Latvija ir ļoti labi sagatavota, lai uzņemtu patvēruma meklētājus. Visi Latvijas austrumu robežas robežpunkti ir aprīkoti ar piemērotām telpām potenciālajiem patvēruma meklētājiem. Patvēruma meklētāju uzņemšanas centrs "Mucenieki", kas domāts aptuveni 200 patvēruma meklētājiem, izmantojot ārvalstu finansiālo palīdzību, ir lieliski aprīkots, taču lielāko daļu laika stāv tukšs.

Vienlaikus Latvijā ir izveidots arī nelegālo imigrantu uzturēšanās centrs Olainē. Līdz 1999. gadam imigranti tika izvietoti citā iestādē. Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komiteja ziņojumā par savu pirmo vizīti Latvijā 1999. gadā norādīja, ka personas, kas ievietotas Nelegālo imigrantu un citu neidentificētu personu uzturēšanās centrā Gaiziņa ielā Rīgā "nekavējoties jāpārved uz kādu citu - piemērotu – iestādi;

apstākļi šajā centrā bija pilnīgi nepieņemami un saskaņā ar delegācijas viedokli bija uzskatāmi par necilvēcīgu un pazemojošu apiešanos”. Šim ziņojumam sekojošajā atbildē Latvijas valdība apstiprināja, ka “kopš Rīgas Nelegālo imigrantu un citu neidentificētu personu uzturēšanās centra likvidācijas neviena persona netiek turēta šajās telpās. Tagad visas personas, kas aizturētas par likumpārkāpumiem, kas saistīti ar vīzu režīma neievērošanu vai nelegālu uzturēšanos valstī, tiek nosūtītas uz nelegālo imigrantu uzturēšanās centru Olainē”.

Svarīgi ir saprast, kādas personas tiek ievietotas nelegālo imigrantu uzturēšanās centrā. Liela daļa no tām ir cilvēki, kas nav ieradušies valstī nesen, bet ir dzīvojuši Latvijā vairākus gadus vai pat gadu desmitus, taču pēc Padomju Savienības sabrukuma vai nu ir reģistrēti valstīs ārpus Latvijas, vai dažādu iemeslu dēļ nav nomainījuši savus dokumentus pret Latvijas Republikā derīgiem. Daudziem no viņiem ir nodibinājusies ilglaicīga saikne ar Latviju, ieskaitot pastāvīgu dzīvesvietu un ģimenes saites. Pat ja ir sarežģīti noteikt, kādai citai valstij šīs personas varētu būt piederīgas, likums neparedz iespēju piešķirt tām legālu statusu, lai tās varētu uzturēties valstī. Lēmums aizturēt šos cilvēkus ir motivēts ar formāliem apsvērumiem: tā kā viņiem nav legāla statusa valstī, tad, pēc likuma, viņiem nevar būt legālas dzīvesvietas, tāpat arī legāla darba un ienākumu. Cita aizturēto kategorija, kas ievietota Olaines nometnē, ir personas, kuras pieprasījušas patvērumu, bet kuru identitāte vēl nav apstiprinājusies vai arī kuru patvēruma pieprasījums ir noraidīts un kuras gaida izraidīšanu no Latvijas. Un, protams, nelegālo imigrantu uzturēšanās centrā atrodas personas, kuras nelikumīgi ieradušās valstī vai pārkāpušas Imigrācijas likumu.

Tā saukto nelegālo imigrantu skaits Latvijā samazinās ar katru gadu, lielā mērā tāpēc, ka valstī dzīvo arvien mazāk cilvēku bez noteikta legāla statusa, tomēr joprojām ir augsts, salīdzinot ar patvēruma meklētāju skaitu. 1997. gadā nelegālo imigrantu uzturēšanās nometnē tika ievietotas 347 personas, trīs gadus vēlāk – 2000. gadā – 269 personas, 214 personas 2002. gadā, 174 – 2003. gadā un 146 – 2004. gadā.

Līdz 2003. gada 1. maijam, kad Latvijā spēkā stājās jaunais Imigrācijas likums, personu aizturēšana un turēšana apsardzībā nelegālo imigrantu uzturēšanās nometnē tika regulēta ļoti vāji. Personas varēja tikt aizturētas neierobežotu laiku bez tiesas lēmuma, un, piemēram, vienā gadījumā kāds čēcens ar savu ģimeni bija aizturēts piecus gadus. Monitoringa vizītes laikā 2003. gadā nometnes administrācija paskaidroja, ka aizturēšanas ilgums svārstās no vienas-divām nedēļām līdz vairākiem gadiem un parasti ir atkarīgs no kontaktiem ar attiecīgo valstu vēstniecībām un laika, kas nepieciešams, lai nokārtotu nepieciešamos dokumentus personu izraidīšanai uz citām valstīm.

Saskaņā ar jauno Imigrācijas likumu, kas stājās spēkā 2003. gada 1. maijā, gadījumā, ja nelegālo imigrantu aiztur policija, aizturēšana nedrīkst būt ilgāka par trim stundām, kuru laikā imigrants jānodod robežsardzei. Savukārt robežsardze var aizturēt nelegālo imigrantu līdz 10 diennaktīm. Ja šo 10 diennakšu laikā personu nav iespējams izraidīt, aizturēšanu var pagarināt tikai ar tiesneša lēmumu. Tiesnesis var lemt par aizturēšanas pagarināšanu līdz diviem mēnešiem, taču Valsts robežsardze var vairākkārt lūgt pagarināt aizturēšanas termiņu. Kopējais aizturēšanas termiņš nedrīkst pārsniegt 20 mēnešus. Lēmumu par aizturēšanu var atcelt vai nu tiesnesis pēc prokurora protesta, vai augstākas instances tiesas priekšsēdētājs.

Jaunajā Imigrācijas likumā, kas stājās spēkā 2003. gada 1. maijā, nebija paredzēts pārejas periods, līdz ar to šā likuma spēkā stāšanās dienā, kas bija svētdiena, liels skaits aizturēto no Olaines nelegālo imigrantu uzturēšanās nometnes tika nogādātas tiesā, kas viņiem visiem bez izņēmuma pagarināja aizturēšanas ilgumu uz sešiem mēnešiem. Diemžēl laiks, kuru šīs personas bija aizturētas līdz jaunā likuma spēkā stāšanās dienai, netika ņemts vērā, aprēķinot viņu maksimālo iespējamo aizturēšanas periodu.

Tomēr vairākas problēmas saglabājas arī pēc aizturēšanas laika noteikšanas. Personai, kura ir atbrīvota no nelegālo imigrantu uzturēšanās nometnes (piemēram, tāpēc, ka nav nevienas valsts, kurai šī persona būtu piederīga, tāpēc nav, uz kuriem viņu izraidīt) pēc likuma nevar tikt piešķirts legāls statuss, lai varētu uzturēties valstī likumīgi. Rezultātā šī persona teorētiski var tikt aizturēta atkārtoti, pat uz vēl vienu 20 mēnešu periodu.

Piemēram, 2003. gadā čigānu sievietē pēdējos grūtniecības mēnešos tika atkārtoti ievietota nelegālo imigrantu uzturēšanās nometnē kopā ar savu divus gadus veco bērnu. Sieviete bija dzimusi padomju Lietuvā, mazotnē pārceļojusi uz Latviju, viņai bija pastāvīga dzīvesvieta, un viņas bērnu tēvs, arī čigāns, ir Latvijas pilsonis. Tā kā viņas vienīgais personas dokuments ir Lietuvā izdota dzimšanas apliecība, viņai nav legāla statusa Latvijā. Viņas māte un citi ģimenes locekļi Latvijā dzīvo legāli. Pēc pirmā bērna piedzimšanas bērna tēvs vērsās Civilstāvokļa aktu reģistrācijas nodaļā, lai reģistrētu bērnu kā Latvijas pilsoni atbilstoši savai pilsonībai. Civilstāvokļa aktu reģistrācijas nodaļa atteicās bērnu reģistrēt vispār, pamatojoties uz to, ka mātei nav personu apliecinošu dokumentu un legāla statusa, neskatoties uz to, ka bērna tēvs ir Latvijas pilsonis. Kamēr čigānu sievietē bija ievietota nelegālo imigrantu uzturēšanās nometnē Olainē, Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde centās izraidīt viņu uz Lietuvu kā uz valsti, kurā viņa ir dzimusi. Lietuva neatzina šo čigānu sievieti par savai valstij piederīgu. Pirms otrā bērna nākšanas pasaulē tiesa atbrīvoja sievieti no nelegālo imigrantu uzturēšanās nometnes, norādot, ka viņai jānokārto Latvijā derīgi personu apliecinoši dokumenti, taču netika izskaidrots un nekļuva skaidrs, kā tas praktiski izdarāms. Visdrīzāk arī viņas otrais bērns nav reģistrēts.

Nopietna problēma attiecībā uz imigrantu aizturēšanas procedūru ir - likumā noteikta attiecīga tiesas procesa trūkums. Tiesa šajos gadījumos lēmumu nevar pieņemt ne pēc kriminālprocesa, ne administratīvā procesa, līdz ar to tiesas sēdes kārtība un aizturētā tiesības lēmuma pieņemšanas procesā nav pilnībā skaidri.

Saskaņā ar Imigrācijas likumu aizturētajam ir šādas tiesības:

- Iesniegt sūdzību prokuroram, sazināties ar savas valsts konsulāro iestādi un saņemt juridisko palīdzību. Aizturētais ar šīm tiesībām jāiepazīstina aizturēšanas brīdī;
- personiski vai ar pārstāvja palīdzību tikt iepazīstinātam ar materiāliem, kas saistīti ar viņa/viņas aizturēšanu;
- sazināties sev saprotamā valodā vai izmantot tulka pakalpojumus, ja tas nepieciešams;
- likumā noteiktā kārtībā apstrīdēt amatpersonu lēmumus;
- tikt pārvadātam un izmitinātam šķirti no personām, kuras tur aizdomās par noziedzīgu nodarījuma izdarīšanu.

Tomēr nevienas no šīm tiesībām nav regulētas sīkāk. Piemēram, nav noteikts, kas var pārstāvēt aizturēto – jebkura rīcībspējīga fiziska persona vai arī juridiska persona, piemēram, biedrība; kā pārstāvība jānoformē – vai pietiek ar mutisku pilnvarojumu, vai nepieciešama rakstiska pilnvara; vai ir gadījumi, kad valstij jānodrošina bezmaksas juridiskā palīdzība.

Pieeja juridiskajai palīdzībai nelegālo imigrantu uzturēšanās nometnē ir ierobežota, jo lielākajai daļai aizturēto nav līdzekļu, lai noalgotu juristu. Valsts šiem aizturētajiem nepiedāvā nekādu juridisko palīdzību. Dažos gadījumos aizturētajiem ir liegtas tiesības iepazīties ar dokumentiem, kas attiecas uz viņu aizturēšanu. Valsts robežsardzes inspektoru vizītes nelegālo imigrantu uzturēšanās nometnē nav regulāras un dažkārt inspektori nenodrošina aizturētajiem pilnīgu informāciju par viņu lietu. Aizturētajiem ir tiesības iesniegt sūdzību prokuroram, taču, pēc viņu vārdiem, prokurors nekad nav apmeklējis nometni.

Vēl kāds būtisks Latvijas imigrācijas likumdošanas trūkums ir tas, ka nav noteikta kārtība un nav izskaidrots, kur un kā aizturētie jātur apsardzībā; vai viņiem ir tiesības tikties ar radniekiem un draugiem, ja jā – ar ko tieši un cik ilgi; vai viņiem ir tiesības glabāt pie sevis personiskās lietas un naudu; kur viņi var iepirkties; vai viņiem ir tiesības atstāt nometnes teritoriju, ja jā – kādos gadījumos; vai bērni var turpināt apmeklēt skolu utt. Lai gan cilvēka pamattiesības var ierobežot tikai uz likuma pamata, šā termina izpratnē ietverot arī likumpakārtotus ārējus normatīvus aktus, kas atvasināti no likuma (piemēram, Ministru kabineta noteikumi), šobrīd aizturēto personu uzturēšanās kārtību Olaines nometnē regulē tikai Valsts robežsardzes izdota pavēle – iekšējs normatīvs akts. Ierobežojumi, kādi noteikti aizturētajiem, arī attiecībā uz kontaktiem ar ģimenes locekļiem, līdzinās ierobežojumiem, kādi noteikti personām, kas atrodas brīvības atņemšanas iestādēs saistībā ar kriminālnodarījumiem.

Savas uzstāšanās beigās es vēlos uzsvērt, ka kopš 1990. gadu sākuma likumdošana, kas attiecas uz patvēruma meklētājiem un nelegālajiem imigrantiem, Latvijā attīstījusies ļoti strauji un nozīmīgi. Tomēr daudziem jautājumiem risinājums vēl jāmeklē, un ir skaidrs, ka drīzumā – pēc pievienošanās Eiropas Savienībai un paredzamās pievienošanās Šengenas līgumam - parādīsies jaunas problēmas. Tādēļ ir ārkārtīgi svarīgi iepazīties ar pieredzi, kā iespējams uzlabot likumdošanu un praksi attiecībā uz imigrāciju.